

20. Timoshenko, ZI` . (red), 2004. 'Bolons`kij proces : bi`bli`ografi`ya (The Bologna Process: A Bibliography)', uklad. BI`. Korol`ov & i`n., Yevropejs`kij un-t, Kiyiv : Vidavnicztvo Yevropejs`kogo un-tu, 18 s.
21. Tkachova, NO., 2004. 'I`stori`ya rozvitku czi`nnostej v osvi`ti` : monografi`ya (History of the development of values in education: a monograph)', Kharki`v : Vidavnichij cze`ntr KhNU i`m. V. N. Karazi`na, 423 s.
22. Farenik, SA., 2003. 'Upravli`nnya soczi`al`nimi procesami: pobudova ta reali`zaczi`ya soczi`al`nikh modelej (Social Process Management: Building and Implementing Social Models)', *Ukrayins`ka akademi`ya derzh. upravli`nnya pri Prezidentovi` Ukrayini*, Kiyiv : Vidavnicztvo UADU, 368 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.19(1)-8

УДК 378(091)(477.54)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ У ХАРКОВІ

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PHARMACEUTICAL EDUCATION IN KHARKIV

Т.М. Мелентьева

О. М. Кулакова

Актуальність дослідження. У зв'язку з реформою вищої освіти, яка у першу чергу спрямована на якість, актуальним є узагальнення досягнень та виявлення недоліків у фармацевтичній освіті. Це дасть можливість для виділення основних перспективних напрямків розвитку фармацевтичної освіти.

Постановка проблеми. Дослідивши архівні документи, постанови автори пропонують своє бачення становлення фармацевтичної освіти у Харкові та її значення, особливо у першій половині ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою становлення фармацевтичної освіти в Україні та Харкові займалися: В. Г. Беліков, Ю. Г. Борисюк, В. О. Семинько, Л. С. Казарновський, В. П. Черних та інші. Використані також архівні матеріали.

Постановка завдання. Автори ставили за мету проаналізувати процес становлення і розвитку фармацевтичної освіти в

Urgency of the research. Connected to high education reform aimed at quality, generalizing achievements and identifying gaps in pharmaceutical education are relevant. It allows to identify the main perspectives of pharmaceutical education development.

Target setting. Based on archival documents the authors offer their vision of pharmaceutical education formation in Kharkiv and its importance in the period of the first half of the XX-th century.

Actual scientific researches and issues analysis. The problem of the formation of pharmaceutical education in Ukraine and Kharkiv was analyzed by: V. Belikov, Yu. Borisyuk, V. Semyenko, L. Kazarnovsky, V. Chernykh and others. Archival materials were also used.

The research objective. The aim is to analyze the process of formation and development of

Харкові на базі становлення і розвитку Харківського фармацевтичного інституту починаючи з 20-х років ХХ ст. по теперішній час.

Виклад основного матеріалу. У статті проаналізовані документи нарад з фармосвіти, постанови Народного комісаріату охорони здоров'я України, результатом яких стали розроблені плани програм для підготовки фармацевтів та відкритий перший в Україні фармацевтичний інститут. Розглянуті основні етапи розвитку фармацевтичного інституту та зміни у програмі підготовки фахівців. Простежені зміни форм організації навчального процесу.

Висновок. У результаті отримана цілісна картина становлення фармацевтичної освіти в Україні, її досягнення та окреслені проблеми розвитку.

Ключові слова: освіта, фармацевтична освіта, фармацевтичний інститут, фармацевтична академія, фармацевтичний університет.

pharmaceutical education in Kharkiv on the basis of formation and development of Kharkiv Pharmaceutical Institute since the 1920-ies until now.

The statement of basic material. The paper analyzes the documents of the formative education meetings, the resolutions of the People's Commissariat of Health Care in Ukraine, resulted the creation of plans for preparation of pharmacists and opening of the first pharmaceutical institute in Ukraine. The basic stages of development of pharmaceutical institute and changes in the program of training of specialists are considered. Changes in the forms of organization of the educational process have been observed.

Conclusions. The result is a whole picture of the formation of pharmaceutical education in Ukraine, its achievements and outlined problems of development.

Keywords: education, pharmaceutical education, pharmaceutical institute, pharmaceutical academy, pharmaceutical university.

Актуальність дослідження. У зв'язку з реформою вищої освіти в Україні, яка у першу чергу спрямована на забезпечення якості освіти, актуальним є узагальнення досягнень та виявлення недоліків у фармацевтичній освіті. Це дасть можливість для виділення основних перспективних напрямків розвитку фармацевтичної освіти в Україні.

Постановка проблеми. Дослідивши архівні документи, постанови та інші матеріали автори пропонують своє бачення становлення фармацевтичної освіти у Харкові та її значення, особливо у першій половині ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою становлення фармацевтичної освіти в Україні та Харкові займалися: В. Г. Беліков, Ю. Г. Борисюк, В. О. Семинько, Л. С. Казарновський, В. П. Черних та інші. Використані також архівні матеріали.

Постановка завдання. Проаналізувати процес становлення і розвитку фармацевтичної освіти в Харкові на базі становлення і розвитку Харківського фармацевтичного інституту починаючи з 20-х років ХХ ст. по теперішній час. В процесі дослідження використовувалися історичні методи, метод порівняльного аналізу, опис, аналогія, аналіз документів.

Виклад основного матеріалу. Фармація як комплекс теоретичних і практичних знань зародилася не відразу. Протягом тривалого часу вона обслуговувала лікувальну медицину, хоча не була частиною медицини. Вчені-хіміки, фармакологи погоджувалися на з тим, що фармація та

фармацевтична діяльність є, в основному, і поєднанням біологічних і хімічних наук, і, багато у чому, технічно індустріальною діяльністю, яка повинна бути спрямована на розвиток фармацевтичної промисловості, впроваджувати науковий підхід у створення лікарських препаратів і підготовку професійних кадрів як для фармацевтичної промисловості, так і для аптечної мережі.

Таке розуміння і підхід до проблем фармацевтичної освіти вперше обговорювалися на I Всесоюзній нараді з фармосвіти в 1920 році. У резолюції з наради зазначалося, що під фармацією слід розуміти комплекс наук і знань або галузей господарства, які займаються вивченням, створенням, обробкою, збереженням і виробництвом різного роду і виду лікувальних та медичних засобів. Але фармація не вичерпується одними технічними маніпуляціями з рецептури, бо має величезні організаційні, виробничі та науково-дослідні завдання.

Також на цій нараді запропонували додати до обсягу фармацевтичної освіти лабораторний аналіз (харчовий, санітарний, санітарно-хімічний та бактеріологічний).

Результатом зусиль фахівців стали розроблені плани програм для підготовки майбутньої системи вищої та середньої фармацевтичної освіти, яка згодом була створена.

За концепцією того часу до вищих навчальних закладів входили:

- технікум, який повинен був готувати кваліфікованих фахівців вузької спрямованості;

- інститут, який повинен був готувати кваліфікованого фахівця-організатора, керівника, який здатний очолити певну галузь народного господарства.

Після такої принципової настанови щодо шляхів розвитку розпочалася підготовка організації двох типів фармацевтичних вузів: фармацевтичний технікум і фармацевтичний інститут.

Основним завданням технікуму стала підготовка кваліфікованих аптечних працівників, а інституту – підготовка висококваліфікованих організаторів фармацевтичної промисловості, фахівців з рослин і хіміко-фармакологічних досліджень.

Знадобилося кілька років, щоб напрацювати кваліфіковані підходи до різних рівнів фармацевтичної освіти.

У 1921 року постановою Народного комісаріату охорони здоров'я України та Голови з науки в місті Харкові відкрито перший в Україні фармацевтичний інститут. Це стало можливим завдяки зусиллям професорів М. О. Валяшко, А. Д. Розенфельда, М. П. Красовського та багатьох інших видатних фахівців, а також широкої громадськості, не байдужих до проблем здоров'я населення та забезпечення доступності лікарських засобів [1].

Відкриття Харківського фармацевтичного інституту дало поштовх до розвитку фармацевтичної освіти по всій Україні. У 1923 році в Україні уже функціонували два хіміко-фармацевтичних інститути (м. Харків і м. Одеса) і 4 технікуми. Пізніше були відкриті фармацевтичні інститути у Києві, Вінниці, Дніпрі, фармацевтичні факультети і відділення в Одесі та Львові [2].

У перші роки становлення фармацевтичної освіти навчання для працівників аптечної служби тривало три роки, а для працівників

фармацевтичної промисловості – чотири роки.

Інститут готував:

- фармацевтів вищої кваліфікації для роботи в аптеках;
- фахівців з дослідження харчових і смакових якостей, а також засобів, предметів домашнього вжитку;
- працівників для хіміко-фармацевтичної промисловості.

Харківський фармацевтичний інститут пройшов непростий шлях свого розвитку. У своєму первісному вигляді він проіснував до 1924 року і був перетворений у хіміко-фармацевтичний технікум на правах вузу [8]. Але харківська громадськість наполягала на відновленні первісного статусу вищого навчального закладу для фармацевтичної освіти у зв'язку зі зростаючою потребою у висококваліфікованих кадрах провізорів і фармацевтів. І в 1930 році цей статус був відновлений. На базі хіміко-фармацевтичного технікуму знову відкрили фармацевтичний інститут з чотирирічним терміном навчання. На його базі готувалися керівники аптек, контрольно-аналітичних лабораторій, хімічних підприємств [6].

У цей період проводиться робота з розширення навчальної бази, формується постійний склад викладачів, удосконалюються навчальні плани та методики викладання.

Для роботи в інституті залучалися як на штатній основі, так і на умовах сумісництва видатні вчені – професор М. О. Валяшко, професор М. П. Красовський, професор А. Д. Розенфельд, професор Є. С. Хотинський, професор Я. В. Ролл, професор М. Я. Міллер, професор В. П. Тарнані, професор В. С. Телехов, професор С. Ф. Шубін і багато інших.

У перші роки існування інституту не вистачало професіоналів, як для викладацької діяльності, так і для вищих керівних кадрів [7]. У різні роки вузом могли керувати лікарі, інженери і т. п. Тому у вузі багато уваги приділялося не лише підготовці кадрів для фармацевтичної галузі, а й підготовці науково-педагогічних працівників. Вагомий внесок у цю роботу зробив професор М. О. Валяшко. І вже до кінця 50-х років ХХ століття фармацевтичний інститут був повністю укомплектований професійними кадрами з основних та суміжних спеціальностей [10].

Професори і викладачі інституту продовжували розробляти та удосконалювати основні засади концепції вищої фармацевтичної освіти, в основі якої лежали ідеї про необхідність якісної підготовки абітурієнтів, методика викладання та контролю знань студентів, комплектації навчальних груп (не більше 15-18 студентів у групі), організації аспірантури. Усі ці ідеї були озвучені представниками харківського фармацевтичного інституту на Всеукраїнській конференції з фармацевтичної освіти 5-8 липня 1932 року.

Конференція доручила Харківському фармацевтичному інституту до 1933 року розробити навчальну програму фармацевтичної освіти та впровадити її у навчальний процес. Виконання цього завдання сприяло становленню ХФІ як провідного вузу в підготовці кадрів для фармацевтичної галузі.

Для підготовки висококваліфікованих кадрів було необхідно приділяти увагу не тільки організації навчального процесу, а й займатися підготовкою майбутніх студентів. Щоб надати необхідну базу знань та збільшити кількість вступників, при ХФІ відкривається робітничий

факультет, на якому за кілька років було підготовлено декілька сотень майбутніх студентів.

Викладачі інституту, окрім викладацької діяльності, активно займалися розробкою нових навчальних планів, програм, вдосконалювали методику навчання, брали участь у науково-дослідній діяльності, вели активну громадську роботу. Це призвело до суттєвих результатів.

По-перше, з навчальних планів були виключені дисципліни, які не мали відношення до фармацевтичної діяльності.

По-друге, відбулися суттєві зміни у методиці викладання. У перші роки створення ХФІ існував у бригадний метод навчання, який замінили методами, де переважали форми навчання, засновані на індивідуальній роботі, також додали самостійну практичну роботу.

Уже з 1925 року до навчальних планів були внесені години для виробничої практики в аптеках та на виробництві (30 тижнів). Велика увага приділялася необхідності набуття практичного досвіду з профільних дисциплін на конкретних фармацевтичних об'єктах. Студенти 1 і 2 курсів проходили виробничу практику протягом 4 місяців у аптеках міста Харкова і Харківської області, а також у контрольно-аналітичних лабораторіях. Пізніше виробнича практика стала чергуватися з теоретичними заняттями і практичними роботами в аудиторіях і лабораторіях.

У Харківському фармацевтичному інституті удосконалювалися і форми організації навчального процесу, вводилися нові підходи до оцінювання знань на етапі закінчення навчання. Так з 1921 по 1924 роки студенти-випускники захищали дипломні роботи на профільних кафедрах. У 1924 році для випускників технікуму був встановлений обов'язковий річний стаж в аптечних установах, тільки після цього захищався дипломний проект. У 1930 році ця практика скасовується і вводиться заліково-екзаменаційна сесія. А з 1935 року проводяться державні екзамени у відповідності з навчальним планом.

З 1928 року ХФІ став вести підготовку фармацевтичних кадрів шляхом заочної форми освіти.

У довоєнний період існування ХФІ викладацький колектив провів величезну роботу з організації навчального процесу. Колектив співробітників під керівництвом професора М. А. Валяшко розробили структуру вищого навчального закладу фармацевтичного профілю і програму підготовки провізорів. Ця програма отримала підтримку по всій країні і була прийнята для всіх фармацевтичних вузів країни. Паралельно велася серйозна робота з підготовки кадрів всередині інституту. Результатом стало повне забезпечення професорсько-педагогічними кадрами вже в довоєнний період.

У цей період вченими і викладачами ХФІ були підготовлені підручники з різних напрямків фармації, які стали першою навчально-методичною базою для вивчення дисциплін.

З 1921 по 1941 роки в Харківському фармацевтичному інституті було підготовлено 1379 фахівців, які працювали в аптечній мережі Харкова, Харківської та інших областей.

Поряд з кадрами практичної фармації в стінах ХФІ готувалися і наукові кадри. У 1925 році була створена науково-дослідна кафедра

фармацевтичної хімії для підготовки наукових кадрів, яку очолив професор М. А. Валяшко. За 20 років, з 1925 по 1945 роки, там пройшли навчання 40 аспірантів, а 18-ти з них після захисту кандидатської дисертації була присуджена наукова ступінь кандидата фармацевтичних наук.

У 1937 році за успіхи в підготовці наукових кадрів Вчена рада інституту отримала право на присудження наукового ступеня кандидата фармацевтичних наук. У цьому ж році були затверджені наукові ступені кандидата і доктора фармацевтичних наук, а також вчені звання доцента і професора з фармацевтичних дисциплін.

Напередодні другої світової війни ХФІ був передовим вузом в Україні та науково-методичним центром з фармацевтичної освіти. Загальна кількість фахівців, підготовлених за цей час складала близько трьох тисяч провізорів.

Підручниками з технології ліків професорів Шубіна і Ковальова й аналітичної хімії професора Красовського користувалися усі фармацевтичні вузи не тільки України, а й у СРСР близько двох десятиліть.

Під час війни вуз не припиняв своєї роботи. Через загрозу окупації Харкова у вересні 1941 року ХФІ був евакуйований у Семипалатинськ, де в інституті займалися не тільки педагогічною роботою, але й готували гостродефіцитні препарати для госпіталів.

У 1944 році інститут повернувся до Харкова. До 1945 року викладачі, співробітники та студенти інституту в основному займалися відновленням зруйнованих будівель і лабораторій, створенням необхідних умов для роботи. У 1945-1946 роках ХФІ став працювати у нормальних умовах [9].

У 1952 році при ХФІ був організований військовий фармацевтичний факультет для підготовки військових провізорів. Він проіснував до 1958 року і підготував близько 400 фахівців для збройних сил.

У повоєнні роки фармацевтична освіта отримала свій подальший розвиток. У 1954 році вводиться новий навчальний план, який містив 30 тижнів виробничої практики в аптечній мережі, контрольно-аналітичних лабораторіях, фармацевтичних підприємствах. Була також практика навчання культурі збору лікарських рослин [10, 11].

У 1960 році при ХФІ було відкрито заочний факультет. За роки його існування (1960 – 1970) було підготовлено 670 провізорів.

У 1961 році з Пермського фармацевтичного інституту перейшов до ХФІ професор П. О. Петюнін, який очолив один з найважливіших напрямків органічної хімії.

Заслуги ХФІ були відзначені на I з'їзді фармацевтів України, який пройшов у стінах інституту в квітні 1963 року. А в 1964 році наказом ВАК в інституті була затверджена Вчена рада із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата фармацевтичних наук.

З 1965 року інститут починає підготовку фахівців із закордону. Першим іноземним студентом став громадянин Судану.

Успіхи в навчальній і науковій діяльності дозволили з 1974 року надавати іноземним студентам не тільки вищу освіту, а й готувати фахівців вищої кваліфікації через аспірантуру.

У 60-70 роки ХХ століття відчувалася гостра необхідність фармацевтичних кадрів в цілому по країні. Міністерство охорони здоров'я СРСР вбачало за необхідним мати на 10 тисяч населення 6-7 фармацевтів

з вищою і середньою спеціальною освітою. Щоб досягти цих показників, необхідно було, починаючи з 1966 року, готувати по 4700 фахівців щорічно. До 1982 року в Україні було підготовлено близько 30 тисяч фахівців.

Фармацевтична освіта в Україні постійно розширювалася і удосконалювалася. Починаючи з 1974 року, планомірно відбувалося трансформація вищої фармацевтичної освіти. В її основі лежало удосконалення навчального плану, введення спеціалізації у десятому семестрі, стажування після закінчення інституту. Особлива увага при підготовці фахівців приділяється самостійній роботі. Якість самостійної роботи студентів забезпечувалася укомплектованістю бібліотек інституту підручниками, більшість з яких були написані вченими ХФІ.

Роль фармацевтичного працівника в системі охорони здоров'я зростала. Тому велика увага стала приділятися якості освіти, вмінню та навичкам випускників. Постійно зміцнювався зв'язок інституту з фармацевтичними підприємствами та медичними установами. В зв'язку з розширенням номенклатури лікарських засобів, було необхідно поліпшити якість організаційно-економічної підготовки студентів. Необхідно, також, було володіти сучасними фізико-хімічними методами аналізу, щоб розуміти вплив різних біофармацевтичних факторів на дію лікарських препаратів, для аналізу самих ліків, продуктів, косметичних засобів. Тому матеріально-технічна база інституту постійно оновлювалася, що дозволяло підвищувати якість практичної підготовки випускників.

Велике значення при навчанні студентів мало залучення їх до наукової діяльності у студентських наукових гуртках кафедр. Такі гуртки почали існувати з 1945 року. У перші роки роботи наукових студентських гуртків експериментальними роботами займалися 10 – 12 % студентів. До 1970 році кількість членів студентських гуртків зросла до 200, а кількість експериментальних студентських робіт зросла до 30-50 %.

В Україні у сфері фармації склалися різноманітні наукові школи, велика частина яких існувала на базі ХФІ. Найбільш авторитетні школи – це школа хіміків-синтетиків (проф. М. А. Валяшко, П. О. Петюнін, В. П. Черних, О. К. Сухомлинов, І. Т. Дешко, П. А. Безуглий, А. М. Гайдукевич).

Фармакогностическая наукова школа отримала розвиток завдяки проф. М. А. Валяшко, а у 80-ті роки розробки в цьому напрямку продовжив проф. С. Н. Ковальов.

Заснування медико-біологічної школи пов'язують з ім'ям проф. А. В. Черкеса. Наукові розробки в цьому напрямку продовжила проф. С. М. Дрогозов разом зі своїми учнями і послідовниками.

Проф. А. В. Березнякова очолила науковий напрямок, що вивчає проблеми регуляції запальних процесів різної локалізації.

Абсолютно нові підходи до створення антибактеріальних препаратів для лікування інфекційних захворювань запропонував професор В. Л. Дикий. Його учні і послідовники продовжують цю роботу.

Проф. Б. А. Самура очолив роботу з вивчення фармакологічної активності нових оригінальних речовин і впровадження їх у медицину.

Важливе місце серед наукових шкіл займає школа технологів. Засновниками і розробниками даного наукового напрямку є професор Ц. Р. Ковальов, С. Ф. Шубін, професора Р. П. Півненко і Д. П. Сало,

академік А. І. Тихонов, Т. Р. Ярних і багато інших.

В цілому, наукові розробки, створення нових лікарських препаратів активно розвивалося на базі інституту та були вагомою складовою діяльності вузу. При цьому ХФІ, як освітня установа, виконував і свою основну функцію – впровадження та поширення знань.

За всі роки існування ХФІ фармацевтична освіта постійно вдосконалювалася, писалися підручники і навчальні посібники, друкувалися наукові праці співробітників, студенти залучалися до наукової роботи в гуртках.

У 1992 році ХФІ був атестований, акредитований і отримав статус академії з правом автономії.

Програма навчальної діяльності академії пов'язана з багатоступеневою освітою у відповідності із Законом України “Про освіту, та концепцією фармацевтичної освіти. Ця концепція була розроблена колективом Української фармацевтичної академії та затверджена Міністерством охорони здоров'я України: здійснювалася підготовка бакалаврів, фахівців і магістрів фармації.

Була проведена велика робота з підготовки програм за спеціальністю “Промислова фармація” з адаптацією до фармацевтичного виробництва.

Поступово відкривалися нові спеціальності, наприклад “Клінічна фармація”, “Технологія парфумерно-косметичних засобів”.

У 2002 році Фармацевтична академія отримала статус Національного фармацевтичного університету. Колектив НФаУ продовжує закладені традиції, виконуючи освітню діяльність, займається науково-дослідною роботою. Багато зусиль викладачі владають у те, щоб сформувані не тільки висококваліфікованого фахівця, але і особистість, людину, яка готова до новацій, здатна захищати свої права та інтереси.

Сьогодні НФаУ – це сучасний європейський освітній заклад, обладнаний сучасними лабораторіями, навчальними класами з новітніми технологіями, укомплектований висококваліфікованими науковими кадрами. Який також є науково-дослідним центром. Це університет з розгалуженою інфраструктурою, який має свої гуртожитки, мережу їдалень, спортивний комплекс, бази практик.

Висновок. Проаналізовані основні етапи розвитку фармацевтичної освіти в Україні (м. Харків). Звернено увагу на проблеми та труднощі, які виникали під час існування фармацевтичного інституту. Показані успіхи та досягнення фармацевтичного університету: розроблені плани програм для підготовки системи вищої та середньої фармацевтичної освіти, до навчальних планів були внесені години для виробничої практики в аптеках та на виробництві та ін. У результаті отримана цілісна картина становлення фармацевтичної освіти в Україні, її досягнення та окреслені проблеми розвитку.

Список використаних джерел:

1. ЦДАВО, 1923. ‘Протоколи засідань комісії з ремонту освіти (фарм.), складанню плану організації Вищого хіміко- фармацевтичного інституту та доповідь про організацію Харківського фармацевтичного інституту’, ЦДАВО м. Києва : Ф-р 116 : оп. 2, С. 415.
2. ЦДАВО, 1924. ‘Протоколи засідань бюро, учбові плани та протоколи засідань комісії по ліквідації Харківського хіміко-фармацевтичного інституту. Списки викладачів та студентів, що переводились до інших інститутів’, ЦДАВО м.

- Києва : Ф-116, оп. 4, С. 540.
3. Беликов ВГ., 1988. 'О реформе высшего фармацевтического образования', *Фармация*, № 5, С. 1–7.
  4. Борисюк, ЮГ., Семицько, ВА., Казарновский, ЛС., 1957. 'К истории Харьковского фармацевтического института', *Труды Харьк.гос. фар мац. ин-та*, Вып. 1, X., С. 8–14.
  5. ЦДАВО, 1944. 'Відомості про кількість аптечних установ в УРСР за 1944 р.', ЦДАВО м. Києва : Ф-4716, оп. 1, спр. 12.
  6. ЦДАВО, 1930. 'Листування про діяльність фармацевтичного інституту та технікумів', ЦДАВО м. Києва : Ф-342, оп.3, спр. 1843, л. 1-28.
  7. ЦДАВО, 1922. 'Положення про фармацевтичні технікуми та штати фармацевтичних технікумів та Харківського фармацевтичного інституту', ЦДАВО м. Києва : Ф-116 : оп. 2, спр. 1533, л. 1-43.
  8. ЦДАВО, 1924. 'Протоколи засідань бюро, учбові плани та протоколи засідань комісії по ліквідації Харківського хіміко-фармацевтичного інституту. Списки викладачів та студентів, що переводились до інших інститутів', ЦДАВО м. Києва : Ф-116, оп. 4, спр. 540.
  9. ЦДАВО, 1949. 'Наказ Міністерства охорони здоров'я про підготовку і використання фармацевтичних кадрів', ЦДАВО м. Києва : Ф-4717, оп. 1, спр. 158, л. 195-196.
  10. ЦДАВО, 1957. 'Отчет о деятельности Фармацевтического института за 1917-1957 гг.', ЦДАВО м. Києва : Ф - 342, оп. 5, спр. 5250.
  11. Духін, ПХ., 1961. 'До історії розвитку фармацевтичної освіти на Україні', *Фармац. журн.*, № 4, С. 42 – 48.

References:

1. TSDAVO, 1923. 'Protokoly zasidan' komisiyi z remontu osvity (farm.), skladannyyu planu orhanizatsiyi Vyshchoho khimiko-farmatsevychnoho instytutu ta dopovid' pro orhanizatsiyu Kharkivs'koho farmatsevychnoho instytutu (Minutes of Meetings of the Commission on Education Repair (Pharm.), Drawing up of the Plan of Organization of the Higher Chemical-Pharmaceutical Institute and the Report on the Organization of the Kharkov Pharmaceutical Institute)', TSDAVO m. Kyieva : F-r 116 : op. 2, S. 415.
2. TSDAVO, 1924. 'Protokoly zasidan' byuro, uchbovi plany ta protokoly zasidan' komisiyi po likvidatsiyi Kharkivs'koho khimiko-farmatsevychnoho instytutu. Spysky vykladachiv ta studentiv, shcho perevodylys' do inshykh instytutiv (Minutes of Bureau Meetings, Curricula and Minutes of Meetings of the Committee on the Liquidation of the Kharkov Chemical-Pharmaceutical Institute. Lists of Teachers and Students Transferred to Other Institutes)', TSDAVO m. Kyieva : F-116, op. 4, S. 540.
3. Belikov VG., 1988. 'O reforme vysshego farmatsevticheskogo obrazovaniya (On the Reform of Higher Pharmaceutical Education)', *Farmatsiya*, № 5, S. 1–7.
4. Borisyuk, YuG., Semin'ko, VA., Kazarnovskiy, LS., 1957. 'K istorii Khar'kovskogo farmatsevticheskogo instituta (On the History of the Kharkov Pharmaceutical Institute)', *Trudy Khar'k.gos. far mats. in-ta*, Vyp. 1, Kh., S. 8–14.
5. TSDAVO, 1944. 'Vidomosti pro kil'kist' aptechnykh ustanov v URSR za 1944 r. (Information on the Number of Pharmacy Establishments in the USSR for 1944)', TSDAVO m. Kyieva : F-4716, op. 1, spr. 12.
6. TSDAVO, 1930. 'Lystuvannya pro diyal'nist' farmatsevychnoho instytutu ta tekhnikumiv (Correspondence on the Activity of the Pharmaceutical Institute and Technical Schools)', TSDAVO m. Kyieva : F-342, op.3, spr. 1843, l. 1-28.
7. TSDAVO, 1922. 'Polozhennya pro farmatsevychni tekhnikumy ta shtaty farmatsevychnykh tekhnikumiv ta Kharkivs'koho farmatsevychnoho instytutu (Regulations on Pharmaceutical Colleges and Staffs of Pharmaceutical Colleges and Kharkov Pharmaceutical Institute)', TSDAVO m. Kyieva : F-116 : op. 2, spr.

- 1533, l. 1-43.
8. TSDAVO, 1924. 'Protokoly zasidan' byuro, uchbovi plany ta protokoly zasidan' komisiyi po likvidatsiyi Kharkivs'koho khimiko-farmatsevychnoho instytutu. Spysky vykladachiv ta studentiv, shcho perevodylys' do inshykh instytutiv (Minutes of Bureau Meetings, Curricula and Minutes of Meetings of the Committee on the Liquidation of the Kharkov Chemical-Pharmaceutical Institute. Lists of Teachers and Students Transferred to Other Institutes)', TSDAVO m. Kyueva : F-116, op. 4, spr. 540.
  9. TSDAVO, 1949. 'Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ya pro pidhotovku i vykorystannya farmatsevychnykh kadriv (Order of the Ministry of Health on the Training and Use of Pharmaceutical Personnel)', TSDAVO m. Kyueva : F-4717, op. 1, spr. 158, l. 195-196.
  10. TSDAVO, 1957. 'Otchet o deyatel'nosti Farmatsevticheskogo instituta za 1917-1957 gg. (Report on the Activities of the Pharmaceutical Institute for 1917-1957)', TSDAVO m. Kiéva : F - 342, op. 5, spr. 5250.
  11. Dukhin, PKH., 1961. 'Do istoriyi rozvytku farmatsevychnoyi osvity na Ukrayini (Towards a History of the Development of Pharmaceutical Education in Ukraine)', *Farmats. zhurn.*, № 4, S. 42 - 48.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.19(1)-9

УДК 378.147

**ДУХОВНІСТЬ У ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ: ПРОБЛЕМИ
ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ**
*SPIRITUALITY IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT:
PROBLEMS OF IMPLEMENTATION AND REALIZATION*

О.С. Цибулько

Актуальність теми. Багато досліджень пов'язано з розумінням питань духовності стосовно освіти. Такі спроби потребують деяких основних визначень чи описів терміна "духовний", який має різні значення та можливі однакові інтерпретації. Духовність може бути пов'язана з відповіддю на основні життєві питання, розвитку більшого почуття себе, виховання внутрішнього життя та підключення людей до нематеріального добробуту. Але мало того, що уявлення про духовність стосуються внутрішніх ресурсів людського життя, їх потрібно узгоджувати з прагненням до зовнішнього прогресу. Індивіди усвідомлюють себе у світі, і вчителі повинні аналізувати, як розвивати різні аспекти розвитку свідомості. Якщо духовність потрібно

Urgency of the research. Much research is related to understanding spiritual issues regarding education. Such attempts require some basic definitions or descriptions of the term "spiritual", which have different meanings and possible interpretations. Spirituality can be associated with answering basic life questions, developing a greater sense of self, nurturing inner life, and connecting people to intangible well-being. But not only ideas about spirituality relate to the inner resources of human life, they must be reconciled with the desire for external progress. Individuals are aware of themselves in the world, and teachers must analyze how to develop various aspects of the development of consciousness. If spirituality is to be discussed in relation to education, it may be necessary to rethink both the